

ունենալ իրագործելու. այդ ծրագիրը կրնան ընդունիլ Թիֆլիզէն, ուր յեղափոխական աւանդներն նոր մտածումները կը խմորուին: Այսպէս Հայաստանը կը ստեղծուի երկու աշխատանոցներու մէջ, Բայց սա կէտը անհերքելի է թէ աշխարհիս ամէն կողմը տարտղնած ազդ մը որուն երկիրը բաժնուած է Ռուսաստանի, Պարսկաստանի եւ Օսմանեան Պետութեան միջեւ եւ որուն զակաները՝ իրենց առևտուրին կամ բնակած տեղերուն պահանջներէն մղուած՝ բազմալեզու են, կը պահպանուի կը վերակազմուի մատնադարանով մը եւ տըպարանով մը:

... Ու թանկագին յիշատակը Տիգրան Երկաթին որ այս օրերս մեռեր է քառնութիւն տալիկան՝ իր ազգին համար տաճած անկարող տարփանքէն ապանուած, մտքին մէջ կը խորոհուի այն հզօր զբաղումներուն որոնց մէջ տեսայ այդ վանքը եւ զայն չըջակատող բանաստեղծական պատկերները:

ՄՈՌԻՍ ՊԱՌԷՍ

ՅԱԻԻ ԽԱՉԻՆ ՏԱԿ

— 0 —

Վ. Ն. Ին

Ճաւի խաչին տակ հասկացանք իրար...
Վէրքերի շրջման կապից մեր սըրտերը...
Եւ այդ օրումանից իրարու համար
Դարձանք սըրտակից աննենգ ընկերներ:

Լաւ օր չըտեսանք, մեր խեղճ հոգիներ
Կապուեցան անվերջ բաղդի մտարակից.
Տառապանքի մէջ սիրած իմ ընկեր,
Ա՛խ էլ ինչո՞ւ լաւ այս նոր հարուածից:

Սըրբի՛ր արցունքըդ, օ՛, դա չէ՛ վայել
Տառապանքների չարքած որդեգրին.
Եւ անմահի պէս սովորի՛ր նայել՝
Մի՛ չա հեղինոդ ժրպտով՝ կեանքի խաղերին,
Գարիկ

Ս.ՐԱՄ ՉԱՐԼԴ

ՊԵՏԳՄԱՍԻՈՐԻ ՄԸ ՅՈՒՇԱՏԵՏԻՆԸ

Շար. (*)

— 0 —

Եթէ ի Պոլիս երկու օր միջոց տուած ըլլային ինձ, վախճալով գործին պատասխանատուութեանէն, չէի յանձն առներ զայդ հոս, բայց հիմա կը տեսնեմ որ պէտք է ոգի ի բռնի աշխատել սխալ քայլ չառնելու, զանոնք ի գործ եւ ի միութիւն մղելու, գործը պարագայից համեմատ վարելու, միշտ ծրագրելու Պոլսոյ հրահանգներուն համեմատ՝ որ ազգին բաղձանքն է:

16/28 Յուն. — Որքանեան տնուր եւ լուռ է: Նարպէյ ալ ակար եմ ըսելով պառկած է: Բռնի հանեցի զինքը որ Անգղիոյ դեսպանատան դըրբերը գրէ:

Յանկարծ Մելիքօֆ զօրապետը եկաւ. ուրախութեամբ շրջապատեց զինքը. խել մը մը տերմական խօսքերէ յետոյ խնդրեցինք որ բարեխօսէ մեր գործոյն համար Կորլաքօֆէ թով: «Պիտի գնամ, կը խօսեմ, բաւ, բայց ես զինուորական եմ, դո՛ւք գործեցէք եւ կտաւ. վարութեանց մէջ խտրութիւն մի գնէք. ամեննէն օգուտ քաղել ջանալեք»: Այդպէս որ հայ ազգին այսպիսի մի բարեպաշտուն ատիթ չէր պատահած, օգուտ քաղելու է: Միւրթ ֆրանսէսքն եւ մերթ հայերէն կը խօսէր շատ սիրտ լիր կերպիւ:

Յետոյ Նարպէյի հետ ներքին սինակն առանձնացաւ եւ ապա մեկնեցաւ:

Մելիքօֆին միկնելէն յետոյ, յորտեղից, եւ, Չերազ եւ Տ., երբորք կարգի լիազօրաց գրեցը:

Վերադարձին տեսանք որ Օ. եկած է որուն պատմեցի երէկուան անցքը ի մասին Նուպարի եւ մեր բրածը. «Երբ նեղը մնանք քեզի պիտի գործենք» աւելցուցի:

— Ժամը չին Բոցոստով գացի:

— «Տէպա» ի եւ Ռոմանին թղթակիցներուն յանձնեցինք մեր թղթերը որ տպուին: Այլ այսուհետեւ ձայն հանելու հոգը պէտք է ունենանք:

— Նարպէյ եւ Որքանեան վերադարձան ու նկարագրեցին ընդունելութիւնը:

— Նարպէյ զանդատեցաւ թէ զինքը մարդու տեղ գտող չկայ. ամէն բան Որքանեանի անունով կուգայ եւ կ'երթայ: «Ըրածդ բըծախնդրութիւն է, ըսի, զուգը մի էք եւ ոչ երկու. ուստի անուն պահանջելը տղայութիւն է»:

Որքանեանի ծանրութիւնը Նարպէյի թով եւ Նարպէյի բարեձեւութիւնը Որքանեանի թով կը պակսին: այս երկու յատկութիւնները ներսէսին վրայ կան. երանի՛ թէ եւ միայն եւ:

(*) Տես «Անահիտ» և Տարեթիւ 1—2, 3:

կած ըլլար եւ այժմ այս ոգեմաշ վիճակին մէջ չէիր գտնուեր և արկուծ բըրարու հետ, երկուքը մէկէն եւ սակամին ինձ հետ եւ Ձերազի հետ հաշտ պահել պէտք է եւ գործին ալ ետեւէն ըլլալու է և մէնք բան մէնք պիտի մըտտենք, պատրաստենք որ իրենք կ'ա՛մ ստուրազեն եւ կ'ա՛մ կառքը նստին ու երթան ։ Պոյն նամակ գրելու անգամ կը գտնուանք ։

17/19 Յուն. — Նարպէյ Լորիս Միլիթրֆին այցելու թիւն տալով վերադարձին ըսաւ թէ Ռուսական զեպանատունէն շատ վերաւորուեր են որ իրենց այցելութեան չեն գացեր ։ Իրենց տուի իրեն թէ Ռուսաց կողմէն, մանաւանդ Կորչաքոֆի կողմանէ մեր քարթին իբրեւ պատասխան ոչինչ եկաւ ։ ասի անգամ ալ ըսած էի իրեն եւ ինքը միշտ առանձին զուս խնդրէին եւ վերադառնալէն յետոյ (4-10-մէնին տեսայ, Նուվանօք տեսայ) կ'ըսէր եւ ինքեզն էի միջկող գտնէ պատճառը հասկընալու ։ օր մ'ա՛յ պատասխան չերաւ թէ Ռուսերը զմեզ խնայելու համար հետ ներք կը պարտեն ։ Իրպէսզի Անգլիոյ բարկութիւնը չշարժեն ։ չորհակալութեան արժանի քաղաքականութիւն մը համարեցինք եւ լոնցինք ։ մինչդեռ այսօր հակառակը կը լսենք ։ Ռուսի ըսի իրեն թէ կ'ամ տալին տեղեկութիւնները չի՛նձու էին եւ կ'ամ այս ։

Նարպէյ վշտացաւ եւ իւր արքեպիսկոպոստութիւնը յոռապ լաշեց ի վկայութիւն ճշմարտականութեան ։

— Նարպէյ ուզեց դիշեր ժամը 10ին Մեկիթֆի երթալ Եանկլոն եւս ըսելով ։ չթուղցի, այլ ստիպեցի որ ֆրանսական երեկոյթին երթայ Ռիթմինի հետ ։ Ռիթմին առարկեց որ ֆրանսերէն չգիտնալուն իւր երթալը զգուս չուին, հետեւաբար մերժեց ։

— Նարպէյ եւ Ձերազ գացին և ի՛նչ դեղեցիկ արդիւնք ... Մ. ի միջոցաւ Պրեմսֆիլտն ներկայացրցր են, պայմանաւ որ քաղաքական նիւթի վրայ չխօսուի, շատ մարդավարութեամբ(!) ընդունւր է ։ Ներկայացրեր են նաեւ Անտրասիի որ Լոնցինքին է ընդունել լրերից՝ երբ կարողը խաջ խնդրուին ։

— Ձերազ ստուգերէ թէ Ռուս զեպանատան քարթիներ տեղը չեն գացած ։ Ուրեմն, ըսի, վաղը անպատճառ անձամբ երթալ պէտք է զի Պոլսի երեքը Ռուսաց զէմ փոքրիկ զգգոնութիւն մը չուին, լնդակառակը գոհ են չնորհալալ է ։

— 18/30 Յուն. — Օ. եկաւ, կ'ըսէ որ թըզթիւրն տանք թուրք զեպանաց ։ Ըսիքք թէ արդիւլուած ենք ։ կաջբութիւն ունեցողութիւն խնդրելու խորհուրդը սուսաւ եւ Ձերազին մէկ քանի թիւթի թղթակից ցոյց տուաւ ։

Այցելութեան գացին զեպանաց, եւ ռուս զեպանային հետ տեսնուր են ։

— Մ. ... հետ առանձին տեսնուեցայ, գրեր է Նուպարին որ զայ ։ Ռիթմին Նուպարին վայրութեան համար կ'աշխատի եւ իր քաղաքականութիւնն ալ հակառուս երեւնալն ։

Ձերազ սովորականին համեմատ յուզեալ է ։ Ըսի իրեն որ արի կենայ ։ բան չեն կրնար ընել ։ ոչինչ կ'ըլլայ Պոլսոյ որոշմանց եւ հըրաշնայնեութեն հակառակ ։

— Պոյսէն հեռագիր եկաւ որի լ'ըսէ թէ առանց հայ վայրի եւ հայ պայտոնեաներու՝ բարեւ կարգութիւնը խաբէական է ։

Ռիթմին ծիծաղեցաւ թէ սա ալ գրելու բա՛ն է ։ — ըսի ։ «Նս ձեզ պատմեցի թէ Պոլսոյ մէջ ի՛նչ անձկութիւն կը տրէ ։ երեք-երեքուկէն ամիս է որ Պոյսէն ելած էր ու չէր դուրս ։ անոնք ձեր հոս ունեցած նանգիստ սրտին քառորդն անգամ չուին, գուք մէջն էք եւ մօտէն գիտէք ամէն բան, մինչդեռ անոնք միշտ այլ կոճութեան մէջ են ։

Սեղանին վրայ ալ կարպ մը անխաճոյ խօսքեր ըրաւ Պոլսոյ գործողներու վրայ ։ եւ ինքզինքը գովեց ու իրենհետ Նուպարի մեծուաոր ։

Այն արեք Նուպարին վրայ չնիտած է ։ Գարմանայի՝ բան ։ Ռիթմին պատրիարք եղած մետներ փոխանակ քաղաքական ժողովին հետ խորհրդակցելու, և * * * ի տունը կ'երթար ։ այսինքն Գաղաքական Ժողովոյ հակառակ կուսակցութեան, եւ անոնց հետ կը խորհրդակցէր ։ Իմով ալ պաշտոն մ'ունի, պատգամաւոր է, փոխանակ այդ պաշտոնը տուող ներուսն հետ խորհրդակցելու եւ անոնց հետեւելու, կ'երթայ Նուպարին կը հետեւի, անոնց հակառակորդին ։

Պատրիարքին գրուից Ռիթմինին այս ընթացքը, Նուպարին վայրկեական խնդիրը զոր կը պաշտպանէ նաեւ Մ. ... ։

— 19 Յուն. — Ռուս թերթի մը թղթակիցը Հայոց զէմ գրուած յօդուածը բերաւ ։ Ձերազ եւ Նարպէյ ջանացին համոզել զինքը եւ Հայաստանի կաղմութիւնը Ռուսիոյ շահերուն հակառակ ըլլալը հերքել ։

— «Ճշգրտի թղթակիցն ալ կ'ըսէ որ Ռուսերը ներպցած են Հայերուն եւ ռուս թերթերը Հայոց զէմ կը գրեն ։

Կ'ա՛մ պատմաբանութեան է այս Ռուսաց կողմէն եւ կ'ամ ձեւ ։ Ի՛նչ տաղօնին է՝ դէյ, եւ եթէ երկրորդը այնպետեւ լաւէ մեկ համար ։ Մենք ամէն հնարաւորութիւն գործ դնելու ենք այս ռուս եւ անգղիական ազգերուն մէջ չեղծանալու ։ ոչ միոյն տակութիւնը եւ ոչ միւսին նախանձը գրողելու ենք ձեռքի տակէ աշխատելու ենք երկուքն ալ առանձին իրենց շանջ մասին համոզել եւ ամն միւսին նախամեծարութեւն միտում երեք չուինալ ։ Նարպէյ ի՛նչ լաւ դերձանով կապեր է Ռուսաց կողմը ։

— 20 Յուն. — Պոյսէն նամակ եկաւ որիք պատմէ օսել կասաովորութեան անակ վիճակը ։ Նարպէյի գրուած էր միաբան աշխատել ։ Պատկանանին համար գործել ։

Ռիթմինին՝ թէ Ձերազը ապագային պիտի պատմէ եւ ֆափաղեան ազգային յողովի բնիկ պիտի հաչակէ ձեր այս աշխատութիւն, եւս ։ Ռիթմինն ըսաւ ։ «Ձմեկ աղու սուղ գրեր են

եւ քաջաբերութիւն կը գրեն ու պսակ կը խոստանան ւս

—Այս մարդուն հոգին լաւ չկրցայ ըմբռնել մեր խնդրոյն վրայ առնուած ուրախատիւ լուրքի մը վրայ փոխանակ բերկրելու, կը տրտմի, կը լռէ: Չեղբայր ուրախութիւնը կամ միեւթաբութիւնը կը ծաղրէ, եւ յետոյ կը թմրի կը մնայ: Իսկ նարպէյ իր անձնական նամակներու կը դադարէ, միշտ, առաւօտէն մինչեւ երեկոյն եւ երբեմն գիշերներն ալ: — մէկ մ'ալ յանկարծ կ'անհերեւուեթանայ եւ ժամերով բաշտակայ կը մնայ կ'սիւր ժամանակահատիկ իշխանութեան խնդիրը ապահովելու եւ կամ թղթակիցներու այցելութիւն տալով անոնց իւր ամէր մեծ ցնեցելու:

Հոգի անսկիւռ եւ հոգի տալու օրերը հասած են եւ մենք դեռ մեծ քան մը չենք բըրած: զոնէ տօնակներ նստէինք եւ խորհրդակցութիւններ ունենայինք դարձեալ օգուտ է:

Նարպէյի այդ լուր հաղորդելն է որ մեզ անախորժ կուգայ: ամէն բան դարձաբերուն եւ իւր անունին յատուկ ընելով կը գրէ եւ իրիմեան աղջկն կը նախանձի ու կը զայրաւայ:

— Գիր առ Պրզմարք նախագահ Գոնկէին:

— Գիր առ կրօնապետ Ալմանիոյ:

— Գիր առ Սաթէլլի, երբեք օրինակ մեր թղթերէն խրկեցինք:

— Չ! Յուն: — իրիմեան կը հարցնէ թէ կանոնագրին մէջ զօրքին խնդիրը ինչպէ՞ս նշանակած են:

«Դիտմամբ դուրս եւ անորոշ ձգած են այդ մասը» պատասխանեցի:

Կ'ուզէ որ ինքիքի ընէ եւ կանոնագիրը թերի ու անյարմար ցոյց տայ: «Մէկ գիշերութեան մէջ գրուած է, կ'ըսէ, ուստի եւ աղէկ պատրաստուած չէ:»

«Ընդհակառակը, ըսի, 10—15 օր այնպատուած է վրան եւ ես 17 դիտողութիւններ ունեցայ վրան, որոնց մէկ մասը ընդունեցին եւ մէկ մասն ալ չընդունեցին եւ զիս համոզեցին:»

Միշտ եւ իրիմեան կանոնագրին վրայ դիտողութիւններ կ'ընէ, անցին ամենքը կը հաւնին անոր: Լոնդրայի միթիւնիկն մէջ շատ հաւանք են, ամէն լրագրողները հաւանք են եւ հակառակ դիտողութիւն ընող չկայ:

Լոնդրայի միթիւնիկն նկարագրութիւնը Չեղբայր թարգմանեց «Թայմզ»ն եւ իրիմեան ուրախացաւ: առաջին անգամ է որ մեր խնդրոյն վրայ առնուած յաղիք լուր մը կը հրճուէցնէ զինքը եւ «շտորհակալութեան գիր գրելու է» կ'ըսէ, «առ Բարնարդօն, Շէֆֆըլդը, Տեն Սթենլի, եւ այլոց»:

ՈՏԵՓԱՆ ՓԱՓԱԶԱՆ,

(Շտրուակելի)

ՀԱՅԸ ԵՒ ՅՈՅՆԸ

— 0 0 —

Շար • (*)

Ինչնորոգ դարէն մինչեւ տասնմէկերորդ դարն է որ, —այն միջոցին երբ կայսրութիւնը, Հիւսիսի կողմէ Պուլկարներէն ու Հարաւի կողմէ Արաբներէն յարձակում կրելով, ամենամեծ վտանգի մէջ էր, —Հայերը ամենէն աւելի գործունէութիւն ցոյց տուին յունական դատին համար: Այդ այն չրջարն եղաւ որ բանակին ու կառավարութեան մէջ ամենէն աւելի նշանաւոր հանդիսացան Գուրգէնեան եւ Լեկաբենեան հայ ընտանիքները: Վէճի առարկայ դարձած է Վասիլ կայսեր Հայոց թագաւորական տոհմէն սերելուն աւանդութիւնը, զոր թերեւ ինքն իսկ ստեղծեց, ինչ որ ստորջ է, առ է որ Հմայակ անուն Հայուն որդին էր եւ Ամբասի եղբայրը, որոնք, ուրիշ Հայերու հետ, Յոյներու կողմէ Մակեդոնացի դիւկուած էին Պուլկարներու յառաջիակացութիւններն արդիւնէն համար: Այդ պայտօնէն է որ Վասիլ աստիճանէ աստիճան, բարձրացաւ հասաւ մինչեւ զահր, եւ Հարստութիւն մը հիմնեց:

Հայազգի քնդապետներուն մէջէն որ Բիւզանդիոնի ծառայեցին, մեծագոյնը եղաւ Յովհաննէս Չմիլիկ: Աստիճալի բոլոր պատերազմներուն մէջ ընկերացաւ Նիկիոսիոյ Փոկասին, Հալէպի Սուլթանին զէմ կուռեցաւ, յանդուգն յարձակումով մը Անտիօքը գրաւեց: Այս վերջին յաջողութիւնը կայսեր եւ իր միջեւ հաւկտակորդութիւն մը հաստատեց որ աւարտեցաւ Փոկասի ողբերգական մահուամբն ու Չմիլիկի գահակալութեամբը կարճատեւ, օժտուած, խիղճը խաբար զօրութեամբ մը որուն չափը ցուցադրարառ ու պարսկի ըմբռնեալուն շիկահեր, յոյները թաւ ու ճակտին վրայ միացած, իստակն, Չմիլիկ այսպէս նկարագրուած է իւրեղ: Մարմնական ուժին զոր իր հայրերէն ժառանգած էր, իր որդեգրած հայրենիքին զարգացումը կը միացնէր: Բարբաւորներուն մէջ է միայն որ կարելի է լոկ բերառութի գերազանցութեամբը տիրապետել: Չմիլիկ իր պօրագուններուն կ'ուղղէր ճառեր որոնք զինքը սրբելի կը հացուցանէին բոլոր Յոյներուն: Պուլկարներուն եւ Արաբներուն վրայ իր տարած յաղթանակները կայսրութիւն ամբապնդեցին, Դաբեններով ծանրաբեռն՝ Ա-

(*) Տե՛ս «Անահիտ», Բ. Տրորի, Թիւ 3: